

УДК 347.2:347.4:340.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.42>

ЮРИДИЧНО-ФАКТИЧНІ ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Бевза Д.О.,

аспірант кафедри приватного права,

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0000-0002-4723-2496

e-mail: bevza_d@univer.km.ua

Бевза Д.О. Юридично-фактичні підстави виникнення права довірчої власності у цивільному праві.

Статтю присвячено комплексному аналізу юридично-фактичних підстав виникнення права довірчої власності у цивільному праві України з урахуванням історичних передумов формування цього інституту та особливостей його сучасного нормативного закріплення. Обґрунтовується, що довірча власність не є органічно притаманною класичній континентальній правовій традиції, а її імплементація в українське цивільне право відбулася шляхом правової акультурації англо-американської моделі trust, що зумовило низку доктринальних і практичних проблем.

У статті проаналізовано еволюцію підходів законодавця до розуміння довірчої власності – від її сприйняття як особливого виду права власності до закріплення як способу забезпечення виконання зобов'язань. Особливу увагу приділено розкриттю складного юридичного складу виникнення права довірчої власності, який включає укладення договору, передачу майна довірчому власнику та державну реєстрацію права у випадках, передбачених законом. Обґрунтовано, що зазначені юридичні факти мають різну правову природу та функціональне навантаження залежно від об'єкта довірчої власності – рухомого чи нерухомого майна.

Обґрунтовується теза про те, що виникнення довірчої власності не може бути зведене до традиційної моделі переходу права власності, оскільки воно характеризується специфічним правовим титулом, обмеженим обсягом правомочностей довірчого власника та функціонально зумовленим характером реалізації речового права. Визначено, що довірча власність характеризується фидуціарним, цільовим та обмеженим характером реалізації правомочностей довірчого власника, що підтверджується як положеннями цивільного законодавства, так і правовими позиціями Верховного Суду.

Зроблено висновок, що чітке визначення та доктринальне осмислення юридичних фактів виникнення права довірчої власності є необхідною передумовою забезпечення єдності правозастосовної практики, правильного вирішення цивільно-правових спорів та збереження балансу інтересів учасників цивільного обороту. Підсумовано можливість дієвої імплементації інституту довірчої власності у нормативну, а згодом, і практичну правові площини.

Ключові слова: довірча власність, право власності, речові права, перехід права власності, юридичні факти, забезпечення виконання зобов'язань.

Bevza D.O. Legal and factual grounds for the emergence of the right of trust ownership in civil law.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal and factual grounds for the emergence of the right of trust ownership in the civil law of Ukraine, taking into account the historical prerequisites for the formation of this institution and the specific features of its modern statutory regulation. It is substantiated that trust ownership is not organically inherent in the classical continental legal tradition, and its implementation in Ukrainian civil law occurred through the legal acculturation of the Anglo-American trust model, which has led to a number of doctrinal and practical problems.

The article analyzes the evolution of legislative approaches to understanding trust ownership – from its perception as a special type of ownership right to its consolidation as a means of securing the

performance of obligations. Particular attention is paid to the disclosure of the complex legal structure underlying the emergence of the right of trust ownership, which includes the conclusion of a contract, the transfer of property to the trust owner, and state registration of the right in cases provided for by law. It is substantiated that these legal facts differ in their legal nature and functional significance depending on the object of trust ownership, whether movable or immovable property.

The author argues that the emergence of trust ownership cannot be reduced to the traditional model of transfer of ownership rights, since it is characterized by a specific legal title, a limited scope of powers of the trust owner, and a functionally conditioned manner of exercising proprietary rights. It is determined that trust ownership is characterized by a fiduciary, purpose-oriented, and limited nature of the exercise of the trust owner's powers, which is confirmed both by the provisions of civil legislation and by the legal positions of the Supreme Court.

It is concluded that a clear definition and doctrinal understanding of the legal facts giving rise to the right of trust ownership are a necessary prerequisite for ensuring the uniformity of law enforcement practice, the proper resolution of civil disputes, and the maintenance of a balance of interests among participants in civil circulation. The article summarizes the possibility of effective implementation of the institution of trust ownership in the regulatory framework and, subsequently, in practical legal application.

Key words: trust ownership, right of ownership, proprietary rights, transfer of ownership, legal facts, securing the performance of obligations.

Постановка проблеми. Історично інститут довірчої власності не був притаманний класичній континентальній моделі цивільного права, на засадах якої формувалася правова система України. Його витoki пов'язані передусім з англо-американською правовою традицією, у межах якої конструкція trust розвивалася як самостійний інструмент регулювання майнових відносин, що поєднував елементи речового та зобов'язального права. У країнах романо-германської правової сім'ї спроби імплементації подібних правових механізмів тривалий час наштовхувалися на доктринальний спротив, зумовлений класичним уявленням про неподільність та абсолютність права власності.

У вітчизняному цивільному праві ідея довірчої власності тривалий час залишалася поза межами системного наукового осмислення. На початкових етапах розвитку цивільного законодавства України вона не отримала ані чіткого нормативного закріплення, ані належного доктринального обґрунтування. Практичні спроби відтворення окремих елементів довірчої власності здійснювалися опосередковано – насамперед через використання конструкції договору управління майном, яка, однак, не забезпечувала формування особливого речового титулу та не відображала специфіки довірчої власності як самостійного правового інституту.

Суттєві зміни у підходах до розуміння довірчої власності були зумовлені оновленням цивільного законодавства України, у межах якого законодавець закріпив її як окремий правовий феномен. Сучасна редакція цивільного законодавства чітко окреслила функціональну подвійність довірчої власності: з одного боку – як особливого різновиду речового права, а з іншого – як способу забезпечення виконання зобов'язань. Така подвійність зумовила появу нових правових моделей її застосування та актуалізувала необхідність їх доктринального переосмислення.

У цьому контексті особливої наукової та практичної значущості набуває проблема юридичних та фактичних підстав появи права довірчої власності, що тісно пов'язане із явищами «виникнення довірчої власності» та «перехід права власності». У правозастосовній практиці ці явища нерідко ототожнюються з огляду на спільний зовнішній критерій – зміну суб'єкта речового права. Водночас така формальна подібність не враховує принципових концептуальних відмінностей між ними, що проявляються у природі правового титулу, обсязі та характері правомочностей, цільовому призначенні майна, а також у межах реалізації прав довірчого власника. Ігнорування цих аспектів призводить до помилкового застосування норм цивільного законодавства, неоднакового вирішення спорів та порушення балансу інтересів учасників цивільного обороту.

Метою дослідження є окреслення юридично-фактичних підстав виникнення права довірчої власності у цивільному праві.

Стан опрацювання проблематики. Стан наукового розроблення сталих позицій щодо юридично-фактичних підстав виникнення права довірчої власності в системі правової доктрини перебуває на етапі формування. Окремі аспекти цього інституту стали предметом наукових дискусій у

працях провідних вчених-цивілістів, зокрема В.І. Борисової, Г.В. Буяджи, О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика, І.В. Спасибо-Фатєєвої та ін. Разом із тим, більшість наукових досліджень зосереджені або на аналізі довірчої власності як самостійного правового явища, або на класичній конструкції переходу права власності, що унеможлиблює формування цілісної концепції щодо підстав виникнення права довірчої власності.

Відсутність уніфікованих доктринальних критеріїв взаємозв'язку виникнення довірчої власності із переходом права власності негативно впливає як на рівень теоретичного осмислення відповідних правових конструкцій, так і на практику їх застосування, що зумовлює потребу в подальших комплексних дослідженнях у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Від свого початку модель права довірчої власності в Україні розвивалася як вид права власності. У зв'язку з цим у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) наявні норми, які звучать наступним чином: «особливим видом права власності є право довірчої власності, яке виникає внаслідок закону або договору» (частина друга статті 316); «договір управління майном може засвідчувати виникнення в управителя права довірчої власності на отримане в управління майно» (частина друга статті 1029) [1].

Через значний проміжок часу та практичної стагнації даної моделі у 2019 році шляхом внесення змін було сформовано в законодавстві право довірчої власності ще як спосіб забезпечення виконання зобов'язання. В цьому контексті слід звернутися до частини другої статті 597¹ ЦК України, відповідно до якої «право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язань слід розуміти як різновид права власності на майно, за яким кредитор, який отримав майно у довірку власність (довірчий власник), не має права самостійно відчужувати таке майно, крім як для звернення стягнення на нього, а також викупу його для суспільних потреб у порядку, встановленому законом» [1].

Характерною особливістю довірчої власності в українському цивільному праві є її складний юридичний склад, що включає декілька взаємопов'язаних юридичних фактів [2, с. 175]. Такий правовий режим характеризується цільовим призначенням та використовується переважно у сфері забезпечення виконання зобов'язань, що підкреслюється як у законодавстві, так і в доктринальних дослідженнях. Сукупність юридичних фактів, що спричиняє виникнення довірчої власності, охоплює: укладення договору; передачу майна довірчому власнику; державну реєстрацію права (у випадках, визначених законом).

1. Укладення договору як первинний юридичний факт виникнення довірчої власності.

Укладення договору становить основну юридичну передумову встановлення довірчої власності. Відповідно до статті 597³ ЦК України довірка власність виникає на підставі договору, укладеного у письмовій формі, а щодо нерухомого майна, неподільного об'єкту незавершеного будівництва, майбутнього об'єкту нерухомості – ще й нотаріально посвідченого [1]. Зміст договору визначає правовий режим майна, коло повноважень засновника довірчої власності, довірчого власника та вигодонабувача, умови здійснення правомочностей, а також підстави для припинення довірчої власності [3, с. 218].

Довірча власність найчастіше виникає з договорів забезпечення виконання зобов'язання, зокрема у кредитних правовідносинах. У літературі підкреслюється, що така конструкція є альтернативою класичній іпотеці й дозволяє кредитору більш ефективно реалізовувати забезпечувальну функцію [4, с. 283]. Проте у деяких ситуаціях договір управління майном також допускає встановлення довірчої власності як форми реалізації управлінських повноважень.

Таким чином, укладення договору є фундаментальним юридичним фактом, який започатковує виникнення правовідносин довірчої власності та визначає їх цільову спрямованість.

2. Передача майна довірчому власнику як проміжний чи альтернативний юридичний факт.

Наступним елементом юридичного складу є фактична або юридично оформлена передача майна довірчому власнику. Частина третя статті 597¹ ЦК України передбачає, що «з моменту встановлення довірчої власності право власності особи, яка передала своє майно у довірку власність, припиняється» [1], натомість виникає новий речовий титул – довірка власність. Передача майна забезпечує реальний перехід контролю над річчю та є необхідною умовою виникнення права довірчої власності в особи.

Передача має подвійну правову природу:

юридичну – через оформлення відповідного правочину;

фактичну – через зміну володіння річчю.

Передача майна як юридичний факт у механізмі довірчої власності відіграє роль матеріального підґрунтя для переходу правомочностей і створює можливість для їх реалізації довірчим власником на практиці, а не лише на папері [5, с. 159].

3. Державна реєстрація як завершальний юридичний факт виникнення довірчої власності.

Третім елементом юридичного складу, необхідним для виникнення довірчої власності на нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості є державна реєстрація відповідного права. Згідно з вимогами Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» державна реєстрація права власності та інших речових прав проводиться на підставі, зокрема, договору, яким встановлюється довірча власність на нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості, та акта приймання-передачі нерухомого майна, яке є об'єктом довірчої власності [6].

Реєстрація забезпечує публічність та достовірність речового права, а також захист інтересів третіх осіб. У доктрині наголошується, що саме реєстрація завершує юридичний склад виникнення довірчої власності та перетворює внутрішню волю сторін на юридично значущий факт, визнаний державою [7, с. 306].

Для рухомого майна державна реєстрація не є обов'язковою, якщо інше не встановлено законом або договором – у таких випадках право довірчої власності виникає з моменту передачі майна або підписання договору.

Тому довірча власність є консенсуальною (в тому числі, з огляду на фідучіарний характер інституту), якщо:

- виникає на підставі укладення договору;
- передача майна або реєстрація є лише технічними діями;
- правові наслідки можуть наставати починаючи з моменту досягнення згоди.

В той же час, довірча власність має реальний характер (в тому числі, з огляду на потребу у публічній достовірності права та забезпечувальну функцію довірчої власності, що вимагає формалізованості), якщо:

- право виникає лише після вчинення додаткової юридичної дії – передання речі або державної реєстрації;
- договір є лише *titulus*, а реєстрація – *modus* набуття права.

Описуючи в цілому сучасну концепцію довірчої власності на нерухомість можна ствердити реальний характер останньої, тоді як описуючи цю ж концепцію щодо рухомого майна, то вона може носити консенсуальний характер. Цей підхід також має значення для встановлення особи, яка несе ризик випадкової загибелі або пошкодження речі та вважається найбільш узгодженим з природою речових прав та практикою реєстраційних дій.

У цивільному праві під класичною передачею права власності розуміють перехід речового титулу від відчужувача до набувача на підставі укладеного договору або іншого юридичного факту, що спричиняє набуття власником повного обсягу правомочностей щодо речі: володіння, користування та розпорядження. Зміст і обсяг прав набувача визначаються як загальною правовою природою права власності, так і умовами конкретного договору, який є підставою набуття речового права [8, с. 22, 24], тоді як фактичне набуття прав забезпечується юридичною дією чи процедурою.

Особливістю передачі права власності є те, що набувач отримує необмежений титул, тобто такий, що не містить додаткових умов чи цільових обмежень, на відміну від обмежених речових прав або довірчої власності, у яких обсяг реалізації правомочностей може бути звужений договором або законом. У звичайному переході права власності відбувається повна зміна суб'єкта правової влади над річчю [2, с. 353].

Саме тому класична передача права власності розглядається як базова правова конструкція, з основами якої порівнюються обмежені речові права та інші інститути, зокрема довірча власність, у якій набувач (довірчий власник) реалізує не всі, а лише функціонально необхідні правомочності (довірчий власник має право володіння, користування і розпорядження майном лише в обсязі, необхідному для досягнення мети довірчої власності).

У доктрині підкреслюється, що довірчий власник не є власником у звичайному цивілістичному розумінні, оскільки не виступає суб'єктом повної «владної» компетенції над майном, а здійснює управління річчю у межах встановленого законом або договором функціонального призначення. Таку позицію послідовно підтримує І.В. Спасибо-Фатєєва, яка вказує, що довірча власність від-

значається подвійністю інтересів: юридичний титул формально належить довірчому власнику, але економічна користь залишається за вигодонабувачем [7, с. 304-305].

Зокрема, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 5 червня 2019 року (справа № 755/12638/15) суд встановив, що довірча власність є речовим правом, але з «обмеженим цільовим характером»: довірчий власник здійснює право власності лише для досягнення визначеної мети в інтересах конкретних осіб [9].

Ключовою відмінністю є й те, що правомочність розпорядження, яка у звичайного власника має абсолютний характер, у довірчого власника може бути реалізована лише за умовами договору або вимогами закону. Наприклад, у випадку довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання (стаття 597⁸ ЦК України), довірчий власник може відчужити майно лише у разі невиконання боржником зобов'язання, і навіть тоді – з обов'язком передати надлишок вирученого боржнику [1]. Це свідчить про похідний, залежний характер титулу, що суттєво відрізняє довірчу власність від звичної моделі.

Попри істотні концептуальні відмінності між класичним переходом права власності та виникненням довірчої власності, обидва інститути мають спільну рису: зміна суб'єкта речового права. У кожному з випадків відбувається передання титулу від первісного власника до іншої особи – набувача або довірчого власника. Внаслідок цього право на річ переходить до нового суб'єкта, що формально набуває статусу власника та здобуває відповідний обсяг правомочностей. Саме ця ознака зумовлює поширені непорозуміння у практиці, де довірчу власність інколи помилково отождолюють зі звичайною моделлю відчуження, хоча їх правова природа істотно різниться. Таким чином, подібність обмежується лише формальною ознакою – зміною титульного суб'єкта, без отождолення змісту та мети правовідносин.

Велика Палата Верховного Суду у своїй правовій позиції наголошує, що довірча власність є речовим правом [9], а не різновидом обтяження чи забезпечувального зобов'язання. Отже, довірчий власник стає повноцінним суб'єктом речового права, хоч і таким, повноваження якого обмежені договором або законом.

Відповідно до концепції правової акультурації основ довірчої власності, однією з ключових рис цього інституту в англо-американській правовій сім'ї є децентралізований підхід до права власності та його «розщеплення». У такій моделі право не сприймається як монолітне й абсолютне; навпаки, воно конструється як набір окремих повноважень, зміст і обсяг яких можуть відрізнятися залежно від правового статусу та нормативного регулювання правомочностей кожного учасника відносин.

Втім, подібне уявлення про поділ права власності у довірчих відносинах носить ілюзорний характер, оскільки не є фактичним розщепленням правомочностей. Усі ключові елементи змісту права власності – володіння, користування та розпорядження – зосереджуються у довірчого власника. Правомочності ж засновника довірчої власності та вигодонабувача не становлять самостійних елементів речового права, а є похідними від права довірчої власності, яке зберігається за довірчим власником, хоча й обмежується змістом договору або вимогами закону [10, с. 68].

Крім того, досі не визначені можливості виникнення права довірчої власності поза межами договірних конструкцій, зокрема на підставі рішення суду та заповіту.

Виникнення права довірчої власності на підставі рішення суду ґрунтується на загальних положеннях цивільного права щодо підстав набуття права власності. Наприклад, у справах щодо захисту майнових прав неповнолітніх або недієздатних осіб, поділу майна з необхідністю тимчасового управління, забезпечення інтересів кредиторів є доцільним такий інструмент. В цьому випадку рішення суду замінює волевиявлення засновника довірчої власності, а довірчий власник набуває титул власника для досягнення визначеної судом мети.

В свою чергу, поєднання положень спадкового права, зокрема норм про управління спадщиною, та загальних засад довірчої власності дозволяє стверджувати, що заповідач вправі встановити довірчий характер власності на майно шляхом покладення на спадкоємця або іншу особу обов'язку управляти майном в інтересах визначеного бенефіціара. У такому разі виникнення довірчої власності зумовлюється сукупністю юридичних фактів, серед яких ключове значення мають складення заповіту, смерть заповідача та прийняття спадщини.

Висновки. Таким чином, юридично момент переходу права власності й момент виникнення права довірчої власності збігаються. Проте їх функціональне призначення різне. Перехід права власності означає зміну суб'єкта речового права. Виникнення довірчої власності означає встановлення особливого правового режиму, який передбачає:

- обмеженість правомочностей довірчого власника;
- фидуціарний характер правового зв'язку між засновником довірчої власності та довірчим власником;
- наявність обов'язку повернення майна;
- заборону чи обмеження розпорядження майном з власної ініціативи;
- використання майна лише в цілях, передбачених договором.

У зв'язку з чим такі правовідносини характеризуються спеціальною фидуціарною трансформацією права власності, а правомочності власника не лише обмежені, але й спрямовані «назад» до засновника довірчої власності або визначеного ним вигодонабувача, що відрізняє довірчу власність від будь-якого іншого речового права.

Тому виникнення довірчої власності є ширшим за змістом явищем, що включає, але не обмежується фактом переходу права власності. Перехід права власності є юридично необхідною умовою виникнення довірчої власності, але не визначає її зміст. На сучасному етапі розвитку українського законодавства внутрішній правопорядок готовий до дієвого впровадження довірчої власності та розширення підстав її виникнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV. База даних «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 18.11.2025).
2. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн., Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. К.: Юрінком Інтер, 1999. 856 с. UR : <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/34/bobrova.pdf> (дата звернення: 18.11.2025).
3. Льків О.В. Договір як підстава виникнення права довірчої власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 217-219. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/51>. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/53.pdf (дата звернення: 20.11.2025).
4. Яворська О.С. Право довірчої власності: пан або пропав : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф. «Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку», присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 283-286. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/Sb_Maslov_2020.pdf#page=283 (дата звернення: 25.11.2025).
5. Буяджи Г.В. Довірча власність і трастоподібні конструкції: імплементація міжнародних стандартів у цивільне право України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2018. 604 с.
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 18.11.2025).
7. Цивільне право : підручник: у 2 т., В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Х.: Право. 2011. Т. 2. 525 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/CPU_2.pdf (дата звернення: 25.11.2025).
8. Майданик Р. Довірча власність і фідучія: місце і перспективи в системі права України. *Право України*. 2011. № 5. С. 18-28. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/pravoukr-2011-5-pravoukr_2011_5.pdf (дата звернення: 20.11.2025).
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05 червня 2019 року (справа № 755/12638/15). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82308714> (дата звернення: 18.11.2025).
10. Бевза Д. О. Правова акультурація основ довірчої власності англо-американської правової сім'ї в законодавство України. *Часопис цивілістики*. 2024. № 55. С. 65-71. DOI: <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.11>. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/55/13.pdf> (дата звернення: 27.11.2025).